

Л. Г. Богуш,

к. е. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН УкраїниРЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ
ЯК ФАКТОР СТИМУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Досліджено зміст і фактори формування соціальної нерівності населення, визначено заходи та критерії її ефективного коригування в контексті збалансування засад і потенціалу суспільно-економічного розвитку регіонів України.

The content and factors of population social inequality are investigated; the measures and criteria for its effective adjustment in the context of balancing the bases and potential of socio-economic development of Ukrainian regions are defined.

Ключові слова: соціальна нерівність, соціально орієнтована економіка, соціальне забезпечення, регіональні диспропорції.

Keywords: social inequality, socially oriented economy, social protection, regional disparities.

ВСТУП

Проблематика суспільно визнаних параметрів соціальної справедливості та соціальної нерівності, їх обґрунтованості, критеріїв, пріоритетів і механізмів підтримання та коригування користується значним інтересом світової науки, відображаючись, зокрема, в численних працях з теорії соціальної стратифікації суспільно-економічних систем різного рівня розвитку [2; 7; 10; 11], прикладних дослідженнях чинників, моделей та параметрів відтворення допустимої соціальної нерівності [1; 4—6; 9], а також спектру соціальних ризиків людського та виробничо-економічного розвитку країн і регіонів [3; 5; 7; 8; 12].

Згідно із висновками таких досліджень, соціальна нерівність є іманентною властивістю людської спільноти, генерованою передусім відмінностями у людському, інтелектуальному та суспільно-економічному потенціалі індивідів і груп, а також у засобах і механізмах його реалізації. Масштаби та специфічні прояви соціальної нерівності тісно пов'язані з поширеними серед населення країни та визнаними її владною елітою поняттями соціальної справедливості, які інтегрують сукупність конкретно-історичних уявлень спільнот різних рангів (регіональних етнонаціональних та соціальних груп, суспільства загалом) щодо засад і підходів до розподілу та перерозподілу природних, матеріальних, фінансових й інших ресурсів, легітимних суспільних інститутів (соціальних, економічних, політичних, юридичних, культурних, духовно-ідеологічних), а також структури управління, які зокрема проявляються в процесі врегулювання прав власності, присвоєння доданої вартості й сукупності різновидів ренти, споживання матеріальних і нематеріальних благ у залежності від соціального становища та статевікової приналежності конкретного індивіда. Отже, соціальна нерівність проявляється в суспільних відносинах з приводу:

— задоволення життєвих потреб людей, створення умов життєдіяльності, визнаних суспільно необхідними (зокрема в аспектах надання доступу до конкурентоспроможної професійної освіти, спеціалізованої медичної допомоги, дже-

рел інформації, духовних та історико-культурних надбань, забезпечення житлом низько- і середньодохідних верств). Частковими випадками зазначених умов є особливості природного відтворення спектру різнодоходних етнонаціональних й релігійно-конфесійних соціальних груп, проблеми конкурентоздатності окремих вікових категорій населення — насамперед молоді, осіб старшого віку, жінок — на ринку праці, решта гендерних аспектів суспільних відносин;

— соціального статусу суб'єктів суспільних взаємодій, що в тому числі визначає можливості задоволення життєвих потреб і способи життєдіяльності (на засадах прийнятних можливостей і засобів асиміляції в спільнотах, видів і механізмів економічної діяльності та співпраці).

Базовим інститутом підтримання суспільно визнаних параметрів соціальної справедливості є сфера соціального забезпечення і захисту населення, що посилює актуальність проблематики соціальної нерівності для України, рівень розвитку, диверсифікованості та конкурентоспроможності економіки якої зумовлюють незадовільну наповнюваність відповідних статей бюджетних видатків, а звідси — декларативність вагомої частини соціальних зобов'язань, неефективність механізмів їх реалізації у регіонах і системах розселення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Фактори, критерії та заходи оптимізації деформацій суспільних взаємодій із задоволення життєвих потреб (як прояву необґрунтованої соціальної нерівності) у територіальному аспекті залишаються найменш висвітленими. Метою статті є: визначення макро- й мікрорівневих факторів відповідних деформацій у процесах розвитку та реалізації людського потенціалу регіонів України; узагальнення характерних проявів соціальної нерівності, генерованих цими факторами; обґрунтування першочергових завдань та критеріїв поліпшення соціального забезпечення і зміцнення засад суспільно-економічного прогресу, зважаючи на потреби повноцінного відтворення фізично-ресурсних основ людського розвитку, реалізації прав, свобод і гарантій ви-

бору індивіду, оптимізації практик соціального згуртування, залучення і відповідальності в поєднанні зі стимулюванням диференційованого зростання регіонів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Територіальні аспекти соціальної нерівності зумовлюються низкою факторів, які об'єднуються в групи, пов'язані з характеристиками:

- середовища і способу життєдіяльності функціональних територіальних спільнот різних масштабів, у тому числі: природнокліматичними та екологічними умовами; етнонаціональним й релігійно-конфесійним складом; рівнем урбанізації систем розселення; диверсифікованістю, спеціалізацією та рівнем експортоорієнтованості територіальних господарських систем, структурою і масштабами офіційної й тіньової зайнятості, а також внутрішньо- й міждержавних трудових міграцій населення; рівнем його доходів, часткою в них заробітної плати і соціальних виплат; масштабами маргіналізації, асоціальної поведінки та поширеності шкідливих звичок;

- медико-демографічними, у тому числі статевіковою структурою населення; рівнем його природного відтворення; обсягами і динамікою захворюваності на соціально небезпечні патології, що скорочують тривалість економічно й суспільно активного життя, а також загрожують принаймні простому відтворенню територіальних спільнот;

- цільових кількісно-якісних параметрів функціонування і розвитку конкретної макросоціальної системи, що визначають певну ефективність соціального забезпечення і захисту населення, зокрема через зміст і механізми реалізації законодавчо гарантованих прав особи і громадянина на працю, на забезпечення пенсійне, по непрацездатності, догляду за дитиною тощо, на задоволення суспільно необхідних і приватних потреб, на участь в інститутах громадянського суспільства; організаційно-технологічні умови реалізації відповідних прав і потреб, що охоплюють структуру управління профільною діяльністю в загальнодержавному і галузевому масштабах, підходи до формування територіальних систем матеріально-побутової і соціально-культурної інфраструктури, розподіл міжбюджетних повноважень, практику захисту цільових статей видатків.

Масштаби та динаміку процесів соціальної стратифікації за характеристиками рівня задоволення суспільно необхідних і приватних потреб населення можна розглядати як фактори просторової організації виробництва, внутрішньо- й міждержавної та транскордонної регіоналізації, зважаючи на їх безпосередній вплив на якість загальних умов суспільного відтворення через формування соціогуманітарних та інноваційних факторів і стимулів зростання (зокрема, пов'язаних зі зростанням, комерціалізацією та забезпеченням ефективного використання в господарському комплексі матеріальних і нематеріальних ресурсів — інформації, результатів НДДКР тощо, а також кваліфікованих кадрів).

Значну роль у формуванні параметрів соціальної нерівності в її загальносуспільному і територіальному вимірах відіграє інфраструктурна складова, яка насамперед зумовлюється:

- рівнем побутового навантаження (у тому числі внаслідок недостатньої забезпеченості населення житлом та незадовільного рівня його інженерного обладнання, низки проблем транспортної доступності населених пунктів і районів у них, а також економічної неефективності функціонування високотехнологічних об'єктів комунального господарства у сільських системах розселення та малих містах);

- територіальною доступністю та галузевою ефективністю функціонування об'єктів дошкільної, загальної середньої і професійної освіти, охорони здоров'я (насамперед її спеціалізованої лікарняної ланки), масової культури та естетичного виховання.

Загальнодержавними факторами соціальної нерівності в Україні є:

- недостатня системність та численні проблеми реалізації нормативно-правової бази соціального забезпечення і захисту населення, зокрема в частині виконання Закону України від 5.10.2000 р. № 2017-III "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії".

Висвітлена в цьому акті та передбаченому ним, але досі не впроваджені Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів (як основі їх кількісно-якісної конкретизації), багатогранність державних зобов'язань соціального забезпечення і захисту, яку згідно законодавства необхідно відобразити в методиках визначення прожиткового мінімуму та інших фінансових гарантій, так і не була належним чином врахована впровадженню усього періоду їх унормування. Складною залишається і перспектива запровадження та реалізації подібних методик, зважаючи на фінансово-економічний стан країни і, зокрема, обсяги видаткової частини бюджетів різних рівнів. Чинна методика розрахунку прожиткового мінімуму доволі слабо враховує зміст власне соціального компоненту цього поняття (як вартісного відображення кола потреб у культурно-освітніх, медичних, рекреаційних та інших товарах і послугах, споживання яких забезпечує належну якість соціального відтворення індивідів), оскільки концентрується передусім на відшкодуванні вартості товарів і послуг, необхідних для фізичного виживання. Відтак рівень бідності, що визначається подібним прожитковим мінімумом, змушує за орієнтир вітчизняної соціальної політики обирати не стільки забезпечення гідних умов життєдіяльності та якості життя населення, скільки досягнення рівня соціальної (або відносної) бідності, межі якої збігаються з межею соціальної безпеки процесу збідніння;

- погіршення ефективності суспільних механізмів вертикальної соціальної мобільності й культурно-ідеологічної інтеграції, засвідчуване, зокрема: поглибленням майнового розшарування населення, поширенням бездоглядності й безпритульності дітей і підлітків, низьким рівнем соціального захисту осіб з обмеженими функціональними можливостями, тенденціями міждержавних трудових міграцій, насамперед населення прикордонних регіонів, незадовільною дієвістю механізмів соціальної інтеграції представників маргінальних груп та іммігрантів. Окрему увагу в цьому контексті слід привертати до нестачі суспільних ресурсів для впровадження ефективного механізму гарантованого надання молоді, яка виходить на ринок праці, першого робочого місця, а також забезпечення гарантій працевлаштування працездатних осіб з обмеженими функціональними можливостями;

- численні недоліки механізму захисту прав споживачів, пов'язані з недоопрацьованістю та неузгодженістю галузевого законодавства в сфері обслуговування індивідуалізованого попиту, які в умовах територіальних диспропорцій у розвитку інфраструктурних мереж, відомчих і страхових систем обслуговування обмежують доступ пересічної особи до відповідних ресурсів і благ.

Серед локальних факторів соціальної нерівності слід відмітити:

- економіко-географічні, природнокліматичні та екологічні чинники, що визначають відокремленість і специфічність способу життєдіяльності територіальних громад, які мешкають у регіонах, складних у контексті забезпечення продуктивної зайнятості та диверсифікації господарства, розбудови та експлуатації соціальної і виробничої інфраструктури, відтак зумовлюючи варіації у потребах, рівні та якості життя місцевого населення. Серед них — регіони складної транспортної доступності (гірські й передгірські, заболочені, періодично затоплювані тощо), прикордонні регіони аграрної та іншої монопрофільної спеціалізації (риболовецької, лісогосподарської, гірничодобувної,

первинної ресурсопереробної), що, зважаючи на звуженість ринку праці, провокує тіньову економічну активність, нелегальні трудові міграції, маргіналізацію населення; найбільш техногенно забруднені регіони, що, зважаючи на необхідні для реабілітації масштаби інвестицій, помітно обмежує їх господарське використання;

— кон'юнктурні чинники, що сприяють звуженню доступу до споживання суспільно необхідних (насамперед безоплатних) благ, зокрема несталість і суб'єктивність механізму бюджетних трансфертів та інших складових системи фінансування діяльності із задоволення суспільно необхідних потреб та соціального захисту населення, у тому числі недостатня ресурсна забезпеченість відповідних статей видатків регіональних і місцевих бюджетів, що залишається потужним фактором необґрунтованого згорання інфраструктурних мереж і втрат кадрового потенціалу в низових системах розселення;

— культурно-ідеологічні особливості життєдіяльності та асиміляції, рівні маргіналізації та асоціальної поведінки компактних етнонаціональних і релігійних спільнот, у тому числі свідомо найменш інтегрованих у соціум за низкою ментальних і побутових характеристик (а серед них — територіальні відмінності у звичаєвих та культурно-релігійних настановах локальних громад щодо можливостей і форм продуктивної зайнятості, шлюбності й рівня природного відтворення, допустимих форм і масштабів економічної активності жінок).

Характерними проявами соціальної нерівності, генерованої поєднанням територіально прив'язаних і макрофакторів суспільного розвитку, є:

— організаційно-економічні проблеми і негативні тенденції поточної діяльності із задоволення гарантованих законодавством матеріально-побутових і соціально-культурних потреб населення, що дедалі усталюють нерівність можливостей у розрізі соціальних груп та територіальних громад України;

— тісний зв'язок між інфраструктурними умовами й особливостями поширених у територіальних спільнотах життєвих стратегій щодо задоволення матеріально-побутових і соціально-культурних потреб (насамперед визнаних суспільно необхідними) та рівнем доходів населення регіону як відображенням конкурентноздатності його економіки, наповнюваності бюджетів усіх рівнів;

— нерівність доходів та оплати праці, а відтак — соціальних можливостей та умов, обсягів і структури споживання в розрізі макрорегіонів “місто — село”;

— помітна територіальна диференціація в задоволенні потреб населення у платних послугах як показнику рівня його платоспроможного попиту в аспектах реалізації приватних потреб та можливостей індивідуалізації попиту в процесі споживання суспільно необхідних благ.

Зважаючи на спектр факторів-генераторів, сукупність територіальних аспектів соціальної нерівності в мезо- й макровимірах (на рівні крупних регіонів та держави в цілому) є доволі стійкими до коригування, потребуючи системних довготривалих заходів щодо їх пом'якшення та подолання. Поряд з цим діяльність щодо усунення мікрорівневих факторів соціальної нерівності має найбільший потенціал динаміки, оскільки значною мірою пов'язана з активністю локальних територіальних громад, консолідованих певними етнонаціональними й культурно-релігійними ідеями, що реалізуються у продуктивній підприємницькій активності, соціальній відповідальності місцевих органів влади і бізнесу.

До значущих завдань, які постали перед державою та суспільством, зважаючи на нагальність пом'якшення та запобігання соціальній нерівності, збалансування та усталення суспільно-економічного розвитку регіонів України, доцільно віднести такі.

У контексті відтворення фізично-ресурсних основ людського розвитку:

— завершення процесу унормування системи та взаємозв'язків категорій достатнього життєвого рівня як

базових щодо оцінки та визначення перспектив суспільного розвитку (соціального та фізіологічного прожиткових мінімумів, соціальних гарантій, стандартів і нормативів, мінімального погодинного рівня оплати праці, сукупності соціальних виплат тощо), а також методик розрахунку та індексації відповідних кількісних показників для різних соціальних груп;

— доопрацювання передбаченого Законом України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів (зведеного та затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 р.), умотивоване потребами: його подальшого узгодження з чинною нормативно-правовою базою стандартизації процесів соціального розвитку й надання суспільно необхідних послуг (насамперед у частині унормування їх матеріально-технічного забезпечення); опрацювання технологій надання і вартісної оцінки гарантованих послуг в умовах стандартизації великої кількості компонентів і чинників процесу обслуговування; диференціації соціальних нормативів за соціально-демографічними ознаками і територіальними коефіцієнтами, пов'язаними з відповідними відмінностями у попиті та ступені задоволення суспільно необхідних потреб населення;

— формування адекватного ресурсного забезпечення суспільно необхідних видів економічної діяльності в ланках соціального призначення на засадах задіяння соціальних стандартів і гарантій у розрахунках оплати праці, пенсій та інших соціальних виплат, цін і тарифів на товари і послуги, видатків бюджетів різних рівнів, у визначенні матеріальних, фінансових, трудових потреб господарського комплексу загалом;

— досягнення гідного рівня оплати праці зайнятих в усіх ланках економіки, що відповідатиме обсягам соціального прожиткового мінімуму для працівників та членів сімей на їх утриманні, а також різних категорій пенсіонерів, з наданням першочергової уваги основній масі “бюджетних” ланок (освіті, культурі та мистецтву, охороні здоров'я, соціальному забезпеченню, житлово-комунальному господарству, міському пасажирському транспорту), а також найманим працівникам у сільському господарстві;

— подальшу стандартизацію сукупності матеріально-побутових і соціально-культурних товарів і послуг;

— розмежування відповідальності за виконання заходів соціальної політики (у тому числі з реструктуризації джерел фінансування суспільно необхідних послуг) на державному, регіональному і локальному рівнях, збалансування повноважень відповідних управлінських структур, а також економічних інтересів суб'єктів господарювання різних форм власності, залучених до задоволення суспільних потреб у послугах певного асортименту і якості;

— забезпечення захищеності соціальних видатків бюджету, призначених для створення достатньої ресурсної бази і належної територіальної організації матеріально-побутової та соціально-культурної інфраструктури;

— всебічне поліпшення якості природно-антропогенного середовища життєдіяльності; техніко-технологічну модернізацію сфер життєдіяльності та власне господарювання з метою забезпечення позитивної динаміки і контролю санітарно-епідеміологічної ситуації, а також рівня травматизму в побуті й на виробництві;

— запровадження ефективних адміністративних, економічних та фіскальних важелів формування обґрунтованих цін на житло соціальне й економічно-класу; виконання програм пільгового забезпечення житлом громадян з низькими доходами, молодих сімей і сімей з дітьми, військовослужбовців, державних службовців та працівників бюджетної сфери низових ланок через механізми формування фонду соціального житла, пайової участі регіональних і

місцевих органів влади у програмах житлового будівництва з відшкодуванням 30—40% його вартості, надання державою гарантій з іпотечного та іншого довгострокового кредитування будівництва або купівлі житла для вразливих категорій населення;

— подальше введення стандартів та загальноєвропейської системи гарантії якості освіти; сприяння працевлаштуванню випускників на засадах перманентного коригування обсягів підготовки в розрізі академічних ступенів і кваліфікацій у відповідності з потребами національного і європейського ринків праці, а також забезпечення визнання професій і кваліфікацій за межами країни;

— оптимізацію державного замовлення на підготовку робітників і спеціалістів з числа бажаючих здобути першу професійну освіту, з урахуванням як перспективного попиту державного і комунального секторів економіки, так і освітніх прагнень середньо- й низькодоходних верств населення;

— вдосконалення навчальних програм загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів у напрямі розширення в них присутності та оновлення змісту предметів природничого, фізико-математичного циклів та з вивчення іноземних мов, зважаючи на їх роль у забезпеченні конкурентоспроможності працівників і спеціалістів (комп'ютерної грамотності, здатності підвищувати кваліфікацію в сфері нової техніки і технологій, інноваційної активності);

— відбір програм і заходів, найбільш перспективних у контексті поліпшення санітарно-епідемічного стану, зниження рівня і профілактики соціально небезпечної захворюваності (на інфекційні, серцево-судинні хвороби, онкопатології); посилення контролю за цільовим та прозорим витратанням коштів на їх реалізацію;

— забезпечення пріоритетного розвитку первинної медичної допомоги та її профілактичної складової; підтримання нормативної територіальної доступності стаціонарних й амбулаторних лікувально-профілактичних закладів у низових системах розселення; цільове фінансування діяльності щодо реалізації інтересів місцевих громад в організації швидкої та невідкладної медичної допомоги;

— забезпечення належного контролю за тривалістю робочого дня і тижня, санітарно-гігієнічними умовами та безпекою праці, дотриманням прав на пільги, пов'язані зі шкідливими для здоров'я і небезпечними умовами праці, а також на щорічну оплачувану відпустку, відпустки декретну та по догляду за дитиною на підприємствах усіх форм власності та серед samozайнятих.

У контексті оптимізації практик соціального згуртування і залучення:

— розподіл фінансово недостатньо забезпеченої системи державних соціальних стандартів і гарантій на фактичний і перспективний рівні, що визначатимуться категоріями соціальних орієнтирів та соціальних індикаторів розвитку груп населення за їх суспільним статусом і місцем проживання;

— реформування систем пенсійного забезпечення та суспільної охорони здоров'я в напрямках чіткого окреслення зазначених державних гарантій та створення умов для довготривалої стабілізації фінансової бази цих ланок на засадах унормування обов'язкового і добровільного рівнів їх організації, відповідного урізноманітнення джерел надходження, а також впровадження ефективних механізмів антиінфляційного захисту і цільового використання ресурсів;

— посилення адресності соціального забезпечення, реалізацію активних програм соціального захисту, працевлаштування та сприяння samozайнятості малозабезпечених і безробітних працездатного віку, інших вразливих груп населення, у тому числі суб'єктів малого підприємництва;

— удосконалення механізмів та поліпшення якості розв'язання нагальних соціальних проблем (у першу чергу щодо підтримання санітарно-епідеміологічної безпеки, підвищення рівня продуктивної зайнятості населення, зростання рівня оплати праці в бюджетній сфері, запобігання бідності та маргіналізації, адаптації молоді в суспільстві й на ринку праці, забезпечення конституційних прав і свобод людей зі спеціальним соціальним і професійним статусом, створення належних умов вертикальної соціальної мобільності);

— розвиток інфраструктурних (у тому числі електронних) мереж із забезпечення функціонування єдиного національного науково-освітньо-інформаційного простору, інтегрованого у відповідні наднаціональні й міжнародні структури;

— виконання проектів і заходів у галузі розвитку і пропагування регіональної історико-культурної спадщини, мов національних меншин, народної творчості та самодіяльного мистецтва.

У контексті формування соціальної відповідальності та поширення суспільно відповідальної поведінки:

— посилення контролю за виконанням колективних договорів між працівниками і роботодавцями на підприємствах всіх форм власності, а також за дотриманням Гендерної рівності в аспектах оплати праці, реалізації права на працевлаштування і звільнення (насамперед щодо вагітних жінок та жінок — матерів з дітьми до 14 років);

— сприяння реалізації на підприємствах та в організаціях гуманістичної концепції соціального управління, що зокрема передбачає: участь у муніципальних програмах розвитку мережі закладів соціального призначення, організації та проведенні масових дозвіллевих заходів на рівні поселень і регіонів; матеріальну допомогу, надання субсидій і пільг з оплати послуг соціального призначення вразливим категоріям працівників; пільгове кредитування за рахунок коштів з прибутку житлового будівництва для працівників, здатних частково відшкодувати його вартість; встановлення додаткових пільг для зайнятих, які працюють у важких і шкідливих умовах та працівників з неповнолітніми дітьми (зокрема, щодо матеріальних виплат на дітей, можливостей матерів з дітьми-дошкільниками працювати неповний день або за гнучким графіком, а службовців і спеціалістів — на автоматизованому робочому місці вдома); організацію професійного навчання, перепідготовки та регулярного підвищення кваліфікації зайнятих, у тому числі професійної реабілітації матерів і потерпілих на виробництві;

— впровадження механізму забезпечення випускників закладів післясередньої освіти першим робочим місцем;

— вдосконалення національної та відомчих систем медичної і фахової реабілітації осіб, які стали інвалідами внаслідок виробничої травми або професійного захворювання;

— збереження і розвиток територіальної мережі дільничних соціальних ліжок, організації дво-трирівневої системи паліативної медичної допомоги;

— підвищення ефективності інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на поліпшення обізнаності населення щодо власного здоров'я і здорового способу життя, вдосконалення інфраструктурних та організаційних умов для його поширення;

— виконання програм профілактики асоціальної поведінки та безпритульності дітей і молоді, інших категорій осіб, які живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження чи бідності, через розв'язання силами державних структур і соціальних служб, закладів освіти і культури, органів внутрішніх справ та громадських організацій проблем їх працевлаштування, забезпечення житлом, надання загальної і професійної освіти, перепідготовки, організації

належного доступу до послуг культури, соціальної і медичної допомоги;

- проведення пенсійної реформи в напрямках: формування багаторівневої системи пенсійних нагромаджень; врегулювання механізму функціонування недержавних пенсійних фондів;

- подальшу ліквідацію пільг за професійною ознакою із заміною їх на адресні виплати, безоплатне надання проїзних документів і право користування службовим транспортом.

У контексті забезпечення свободи і гарантій вибору індивіду:

- модернізацію методик фінансування бюджетних підприємств і закладів соціального призначення (зокрема, впровадження відшкодування витрат у розрахунок на споживача з прикріпленого контингенту, за державним соціальним замовленням і страховими схемами); вдосконалення нормативно-правових, економічних, адміністративних засад і стимулів господарської активності цих об'єктів державної, комунальної, недержавної власності; регламентацію їх прав щодо відведення, використання і забудови земельних ділянок;

- вдосконалення механізмів розподілу і використання бюджетних ресурсів на рівні окремих об'єктів соціального призначення державної і комунальної власності;

- формування органами місцевої влади державних замовлень на виробництво суспільно необхідних товарів і послуг соціального призначення на комерційних засадах;

- подальше становлення в сфері виробництва суспільних благ багатосекторного утворення, що поєднує державні та недержавні (приватні комерційні та некомерційні) підприємства, заклади, організації, які, надаючи послуги певного унормованого обсягу і якості (на засадах держзамовлення, тимчасових контрактів і корпоративних позаринкових зв'язків), координуються державною соціальною і бюджетно-фіскальною політикою;

- правове та економічне стимулювання розвитку ринку послуг соціального призначення, у тому числі засобами, спрямованими на підвищення платоспроможності середньодоходних верств населення та розширення масштабів середнього класу;

- впровадження не пов'язаних із державним замовленням фінансових механізмів забезпечення доступу до першої вищої освіти осіб з середнього класу та малозабезпечених (довгострокових освітніх кредитів і ваучерів, грантів та стипендій державних структур, національних та міжнародних неприбуткових і громадських організацій тощо);

- реалізацію права на професійну освіту та сприяння в наданні першого робочого місця інвалідам, подальший розвиток мережі підприємств та організацій товариств УТОГ і УТОС, інших громадських організацій осіб з обмеженими функціональними можливостями, а також суб'єктів господарювання, де частка інвалідів серед зайнятих становить не менше 50%;

- сприяння всебічній соціальній інтеграції осіб із обмеженими функціональними можливостями шляхом усунення перешкод їх життєдіяльності, пересуванню та соціальній активності в межах заходів із необхідної модернізації житлового фонду, транспорту, закладів загальної і професійної освіти, культури і рекреації;

- підвищення ефективності механізмів впливу споживачів і структур громадянського суспільства на процеси фінансування, контролю і коригування якості послуг у межах задоволення культурно-побутових потреб індивідів, різних категорій масових споживачів і територіальних громад.

У контексті стимулювання диференційованого зростання регіонів:

- визначення регіональних пріоритетів соціального розвитку з урахуванням результатів моніторингу комплексу індикаторів якості середовища життєдіяльності; розв'язання

нагальних проблем у межах коротко- і середньострокових регіональних і місцевих програм, а також на засадах субсидування, надання гарантій по кредитах і преференцій органами влади вищих рівнів;

- удосконалення нормативно-правової та фінансово-економічної бази виконання зобов'язань у сфері соціального забезпечення на місцевому рівні шляхом створення невідчужуваної економічної бази місцевого самоврядування, представленої місцевими податками і муніципальною власністю; надання прав місцевим органам влади щодо встановлення податкових ставок і пільг; визначення стабільних нормативів відрахувань до місцевих бюджетів від податків різних рівнів;

- розробку правил і нормативів визначення розмірів пайової участі забудовників у забезпеченні належного рівня комплексності низової соціальної інфраструктури, опрацювання механізмів їх сплати до місцевих бюджетів;

- соціальний захист найманого персоналу державних та комунальних об'єктів матеріально-побутової і соціально-культурної спеціалізації, їх доукомплектування кадрами (насамперед завдяки наданню пільгового і соціального житла, допомоги в оплаті комунальних послуг, послуг освіти, оздоровлення і відпочинку, отриманні житлових і споживчих кредитів);

- становлення цілісних регіональних освітніх систем, зорієнтованих на задоволення місцевих потреб у кадрах, посилення інноваційної активності та конкурентоспроможності регіональних економік; підвищення ефективності використання їх потенціалу завдяки його концентрації в регіональних ресурсних центрах, створених на базі провідних навчальних закладів регіону за пріоритетними галузями його господарства та покликаних стимулювати розгалуження територіальної інноваційної інфраструктури (науково-виробничих об'єктів, бізнес-інкубаторів, технопарків тощо);

- оптимізацію мережі дошкільних, загальноосвітніх закладів різних типів та інфраструктури професійної освіти з урахуванням демографічних і соціально-економічних особливостей регіональної системи розселення; реалізацію цільових заходів зі зміцнення матеріально-технічної бази дошкільної та загальної середньої освіти, впровадження сучасних інноваційних освітніх технологій і засобів навчання;

- реорганізацію первинної медико-санітарної допомоги в напрямках конкретизації обсягів її фінансування та наближення до споживача за місцем проживання;

- оптимізацію згідно з місцевими потребами мережі та спеціалізації закладів культури і мистецтв, у тому числі на засадах забезпечення їх поліфункціонального використання; збереження і розвиток мережі державних та комунальних закладів культурного й естетичного виховання дітей і молоді, стимулювання становлення неприбуткових недержавних організацій цього профілю;

- реформування організаційно-економічного механізму надання житлово-комунальних послуг на засадах налагодження безпосереднього зв'язку їх виробників і споживачів;

- реалізацію регіональних і місцевих програм багатофункціонального розвитку сільських поселень і малих міст (насамперед депресивних), що передбачає диверсифікацію економіки, стимулювання місцевого підприємництва і несільськогосподарських функцій територій, професійну активізацію, поліпшення умов проживання населення;

- пошук шляхів у прикордонних регіонах форм транскордонного співробітництва, що здійснюються в межах євро регіонів та вільних економічних зон, зокрема передбачаючи диверсифікацію сфери зайнятості та підвищення рівня зайнятості населення в обслуговуючих і переробних ланках; реалізацію просвітницьких і методичних програм у галузях ресурсозбереження, екобезпечного природокористування, продуктивної самозайнятості; розвиток транскордонних туристично-рекреаційних кластерів, а також туристичної

індустрії вздовж міжнародних транспортних коридорів; налагодження толерантної культурної взаємодії локальних громад сусідніх держав;

— проведення фіскальної та інвестиційної політики, спрямованої на освоєння та використання регіонального рекреаційного і туристичного потенціалу в напрямі становлення та просування на ринку регіональних туристичних брендів і комплексних турпродуктів; сприяння створенню робочих місць та інфраструктури в суміжних ланках туристично-рекреаційної індустрії.

ВИСНОВКИ

Специфіка завдань держави і суспільства щодо оптимізації деформацій суспільних взаємодій із задоволення життєвих потреб, забезпечення розвитку і реалізації людського потенціалу регіональних громад залежить від конфігурації та змісту факторів-генераторів соціальної нерівності. Загалом у контексті основоположних принципів усталення взаємодій соціуму, економіки та довкілля орієнтир на суспільно-політичну стабільність та економічний прогрес передбачає:

— дотримання рівності прав людей на фізичний, інтелектуальний, духовний розвиток та суспільно корисну самореалізацію, а також низки основоположних свобод особистості, що вимагає створення можливостей для досягнення індивідом вершини піраміди потреб за умови обов'язкового якнайповнішого задоволення їх базових видів у матеріально-побутовому облаштуванні та убезпеченні середовища життєдіяльності;

— законодавче визнання зобов'язань щодо задоволення суспільно необхідного обсягу потреб, змістове формування та унормування відповідних гарантій, що охоплює зокрема нормативно-правове й цільове фінансове забезпечення (у тому числі стандартизацію і контроль) діяльності з виробництва товарів і послуг, а також із розвитку та територіальної організації інфраструктури, призначених для виконання цих зобов'язань;

— реалізацію ідеологій наповнення потреб вищих рівнів (пізнавальних, у досягненні професійної компетентності й гідного соціального статусу, самозадоволення рівнем особистісної реалізації) державотворчим, спільнотоконсолідуючим та солідаризуючим змістом, похідними чого є підтримання суспільно-політичної стабільності й національної безпеки, формування солідарних систем соціального забезпечення, створення потенціалу саморозвитку територіальних громад, соціально відповідальна орієнтація бізнесу;

— збереження та вдосконалення кількісних і якісних характеристик людського капіталу, підвищення конкурентоздатності, реалізацію професійно-кваліфікаційного та інтелектуального потенціалу робочої сили;

— збалансування структури економіки й ринку праці з орієнтацією на розширення представництва серед ланок спеціалізації національного господарства його високотехнологічного та постіндустріального (зокрема обслуговуючого) секторів; пом'якшення регіональних диспропорцій трудових ресурсів та економічного розвитку, прискорення його темпів завдяки підвищенню ефективності використання інноваційного потенціалу (на засадах оновлення змісту і структури професійної освіти, формування системи безперервної освіти, оптимізації ринку послуг з підготовки кадрів у відповідності з потребами роботодавців);

— стимулювання споживчого попиту як рушійної сили суспільно-економічного зростання; поліпшення якості розв'язання гострих соціальних проблем (соціального захисту вразливих груп, продуктивної кваліфікованої зайнятості, адаптації молоді в суспільстві й на ринку праці, забезпечення вертикальної соціальної мобільності

тощо), поліпшення матеріального добробуту населення завдяки систематизації заходів боротьби з бідністю; підвищенню доступності суспільно необхідних послуг для соціально вразливих категорій; вирішенню гострих проблем функціонування окремих елементів системи соціального захисту та життєзабезпечення населення (у тому числі щодо: підвищення безпеки виробничого середовища; послідовного поширення здорового способу життя; раціоналізації територіально-просторових засад формування поселенської мережі з урахуванням потреб комплексного розвитку та екологічних наслідків);

— стимулювання розвитку відкритого громадянського суспільства і соціального партнерства;

— розвиток системи ціннісних орієнтацій особи та суспільства в напрямі формування світогляду, що відповідає потребам забезпечення еколого-економічної, міжнаціональної і міжконфесійної стабільності, соціальної злагоди, запобігання маргіналізації і гендерній нерівності, ствердження в Україні ідей солідарності та варіативності інституційних засад соціального забезпечення.

Література:

1. Аитов Н.А. Можно ли управлять социальными процессами? / Н.А. Аитов // Социологические исследования. — 1998. — № 3. — С. 24—30.
2. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. — 1992. — № 9. — С. 112—123; № 11. — С. 107—120.
3. Демографічні чинники бідності: [кол. моногр.] / Заред. Е.М. Лібанової. — К.: ІДСД НАН України, 2009. — 184 с.
4. Иноземцев В.Л. Социальное неравенство как проблема становления постэкономического общества / В.Л. Иноземцев // Полис. Политические исследования. — 1999. — № 5. — С. 17—30.
5. Жеребцова Н.В. Институт социального неравенства: оценка деформации (с использованием математических методов): дисс. канд. социол. наук [Электронный ресурс] / Н.В. Жеребцова. — Ростов-на-Дону, 2004. — 166 с. — Режим доступа: <http://www.dissertat.com/content/institut-sotsialnogo-neravenstva-otsenka-deformatsii-s-ispolzovaniem-matematicheskikh-metodov>
6. Костин А.В. Знание как основа социального неравенства в информационном обществе [Электронный ресурс] / А.В. Костин // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение". Культурология. — 2009. — № 4. — Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/kostin/>
7. Куценко О.Д. Суспільство нерівних. Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві: Спроби західної соціології [Електронний ресурс] / О.Д. Куценко. — Харків: Вид. центр ХНУ ім. В. Каразіна, 2000. — 316 с. — Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/lib/pub/k/kutsenko/on.pdf>
8. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків: [кол. моногр.] / За ред. Е.М. Лібанової. — К.: ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2010. — 496 с.
9. Ковалиско Н. Доминантная конъюнкция в изучении стратификационных порядков: позиции & диспозиции / Н.В. Ковалиско // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 1. — С. 125—137.
10. Ковалиско Н.В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення: [монографія] / Н.В. Ковалиско. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. — 240 с.
11. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура / Р.К. Мертон // Социальная теория и социальная структура. — 1992. — № 2. — С. 118—124; № 3. — С. 104—114; № 4. — С. 91—96.
12. Чуприна О.О. Соціальна нерівність і бідність в Україні